

*До спеціалізованої вченої ради
Д 41.086.03
в Національному університеті
«Одеська юридична академія»*

**ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Дмитришиної Т.І.
«Призначення покарання неповнолітнім: концептуальні основи»
поданої на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-
виконавче право**

Актуальність дослідження. Прийняття нового Кримінального кодексу України свого часу обумовило розвиток наукових розвідок ефективності кримінально-правових засобів протидії злочинності, призвело до потреби тлумачення та узагальнення практики призначення покарань Верховним Судом України у листопаді 2003 року, змін у системі призначення покарань у квітні 2008 року. Але з продовженням реформи системи кримінальної юстиції удосконалення практики призначення покарання потребує розробки та впровадження концептуальних основ цієї діяльності.

Особливої уваги потребують правила призначення покарання неповнолітнім (ст. 103 КК України). Норми, спрямовані на забезпечення нормального фізичного і психічного розвитку неповнолітніх, вміщені в низці статей Загальної частини КК України. До них належать ті, які: регламентують вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК); передбачають, що обставиною, яка пом'якшує покарання, є вчинення злочину неповнолітнім (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК), а обставинами, які обтяжують покарання, — вчинення злочину щодо малолітнього (п. 6 ч. 1 ст. 67 КК) або з використанням малолітнього (п. 9 ч. 1 ст. 67 КК). Проте розроблення концептуальних основ призначення покарання неповнолітнім наближає нас до методології аналізу розділу XV Загальної частини КК України, з'ясовуючи як і яким

чином система та правила призначення покарань неповнолітніх виконують категоріальну, тобто чітко фіксують граничні межі, принаймні, найбільш суворі форми кримінально-правового впливу - покарання, що має відповідати ступеню суспільної небезпечності діянь неповнолітніх правопорушників; які принципові положення повинні бути закладено для мінімізації ступеня судової дискреції та індивідуального запобігання злочинам.

У сучасний час у науці особливу актуальність набувають дослідження, присвячені розширенню можливостей кримінально-правового захисту особистості. Це відображує послідовні зміни в ієрархії суспільних відносин, відповідно до статей 3 і 27 Конституції України, згідно яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Поруч з цим залишається відкритим питання правил встановлення оптимальних заходів державного примусу, нейтралізації можливих зловживань владою щодо окремих категорії та верств населення.

Неповнолітні правопорушники залишаються найбільш уразливою групою у суспільстві. У розділі XV Загальної частини КК України зосереджені лише норми, які: 1) встановлюють більш широкі, ніж щодо повнолітніх, умови звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема із застосуванням примусових заходів виховного характеру; 2) містять обмеження щодо суворості видів і розмірів покарань та інших заходів кримінально-правового характеру; 3) передбачають більш м'які вимоги (умови) для звільнення від кримінального покарання; 4) регламентують вимоги щодо погашення і зняття судимості. Проте нормативна регламентація спеціальних правил призначення покарання дещо абстрактна та фактично орієнтує на широку судову дискрецію. Опитування суддів, аналіз практики призначення покарання неповнолітнім свідчать про певні недоліки у застосуванні відповідних положень ст.103 КК України. Примат судової дискреції унеможливорює гуманізацію покарання.

Ця позиція підтверджується більшістю актів «м'якого права» у сфері протидії злочинності та поведження з неповнолітніми. Звідси тема, якій присвячене

дослідження Т.І. Дмитришиної має великий науковий та практичний інтерес.

У комплексі теоретична та практична значущість розв'язуваних проблем, характер обговорюваних питань, спрямованість рекомендацій, сформульованих автором, відносно недостатня розробленість проблеми в літературі й *обумовлюють актуальність теми дисертаційного дослідження.*

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їхня достовірність. Ознайомлення з дисертацією і її авторефератом дає підстави стверджувати, що робота містить основні необхідні для такого дослідження компоненти - критичний аналіз досягнень більшості попередніх дослідників цієї та суміжних проблем, увагу до зарубіжного досвіду, належну апробацію результатів дослідження.

Основні положення, висновки та рекомендації, що сформульовані автором у дисертації, в тому числі й ті, що віднесені ним до наукової новизни, мають відповідний рівень обґрунтованості. Цього вдалося досягти шляхом використання широкого кола наукової літератури (340 найменувань), у тому числі й 15 іншомовних, які відбивають як класичні, так і новітні уявлення про кримінально-правові заходи впливу на неповнолітніх делінквентів, зокрема й у сфері ювенальної юстиції.

Авторкою вдало обрані методи дослідження, виходячи з поставлених у роботі мети та завдань, з урахуванням об'єкта та предмета дослідження. Представницькою є також емпірична база роботи, результатами власних досліджень автор вдало підкреслювала теоретичні висновки та обґрунтовувала пропозиції щодо удосконалення положень КК України.

Науковий апарат рецензованої дисертації та її автореферату є достатньо високим, матеріал викладений логічно, чітко, доступно, юридично коректно.

Позиції, які відстоює автор, ґрунтуються на наявних досягненнях кримінально-правової доктрини України, кримінологічній теорії запобігання злочинності неповнолітніх, положеннях суміжних дисциплін. Свої думки, висновки, пропозиції

автор підтверджує критичним аналізом чинного кримінального законодавства, узагальненими результатами аналізу вже висловлених в юридичній літературі позицій вчених із відповідного приводу.

Положення та висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, законодавстві України, судовій практиці, у тому числі й Європейського суду з прав людини, положеннях кримінального законодавства зарубіжних держав. Зміст роботи відповідає науковій спеціальності, за якою виконано дисертацію. Основні питання теми розкрито на належному науковому рівні.

Детальний і аргументований розгляд окремих питань теми дисертаційного дослідження дозволив дисертантці висловити певну кількість пропозицій щодо вдосконалення практики призначення покарання неповнолітнім, з окремими з яких ми погоджуємося, а інші заслуговують на увагу або потребують подальшого дослідження та обговорення.

Таким чином, **обґрунтованість та достовірність результатів**, отриманих Т.І. Дмитришиною у процесі дисертаційного дослідження, забезпечена завдяки використанню належної джерельної бази, вдалому підбору та інтерпретації емпіричного матеріалу та вибору методів наукового пошуку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній науці кримінального права спеціальним комплексним дослідженням теоретико-методологічних основ та змісту інституту призначення кримінального покарання неповнолітнім. У такому сенсі деякі висновки автора диктуються реальними потребами практики та відображують нові підходи в науковому тлумаченні застосування до неповнолітніх заходів кримінального примусу. Вибираючи за системоутворюючий критерій аналіз ознак гуманізації правил призначення покарань неповнолітнім та концепту права на помилку (с. 55), обстоюючи тезу про дуалістичність положення неповнолітнього як делінквента та жертви криміногенного впливу (с. 74), авторка обґрунтовує напрямки подальшого вдосконалення практичної діяльності у цій сфері. Це надає можливість

визначити дієві заходи підвищення ефективності протидії злочинності неповнолітніх у сучасних умовах системної кризи соціального контролю та покарань.

У роботі обґрунтовано низку концептуальних положень, узагальнень та висновків, які відповідають критеріям наукової новизни. Як нам довелося вказувати (Орловська Н.А. Проблемні питання побудови кримінально-правових санкцій в контексті впливу на неповнолітніх правопорушників // Часопис Академії адвокатури України – #9 (4'2010) – С.1-8), за умови принципової диференціації кримінально-правового впливу на неповнолітніх, втіленого у спеціальних правилах призначення покарання та в санкціях відповідних норм Загальної частини КК України, можливе досягнення максимальної його індивідуалізації. Отже, авторка, виходячи з концептуальної можливості диверсифікації правил призначення покарання неповнолітнім, розглядає напрями реорганізації системи правил призначення покарання неповнолітнім за вчинення кримінального правопорушення за умов гуманізації, які стосуються визначення критеріїв мінімального карального впливу та пропорційності, у зв'язку з чим запропоновано нову редакцію назви розділу XV та окремих положень ст.ст. 97-103 КК України (с.161-163).

Заслугує на підтримку положення дисертації щодо вимог мінімального карального впливу та пропорційності покарання. Дискреційні повноваження судді при призначенні покарання повинні бути обмежені такими правами неповнолітніх, як: право на гідне поводження; право на притягнення до відповідальності у менших обсягах, ніж дорослі; право на реабілітацію та ресоціалізацію, які пов'язані із впевненістю у можливості зміни поведінки неповнолітніх правопорушників. Зазначені повноваження також обмежуються обов'язком першочергового застосування примусових заходів виховного характеру перед іншими засобами кримінально-правового впливу, необхідністю врахування додаткових позитивних даних, які характеризують особу неповнолітнього (с. 9, 77-78).

З точки зору авторки, мета покарання неповнолітніх пов'язана не стільки з карою, скільки з їх реінтеграцією у суспільство, та повинна базуватися на

міжнародних стандартах призначення заходів кримінального впливу на неповнолітніх згідно з концептом «юстиції, дружньої до дитини». Положення про врахування при призначенні та індивідуалізації покарання неповнолітнім мети поліпшення загальної соціальної компетентності, подальшого загального та професійного навчання і формування морально-психологічної стійкості, розвитку життєвих навичок, нейтралізації неадаптивної поведінки, підвищення рівня забезпечення соціальної та професійної інтеграції за участю сім'ї та соціального оточення неповнолітнього є виразом концепції виховання та інтеграції у якості спеціальної мети покарання неповнолітніх. У рамках запропонованого авторкою аналізу європейської системи «юстиції, дружньої до дитини» (с. 55-56) ці позиції є цілком логічними, обґрунтованими та такими, що мають безперечну прикладну спрямованість.

Дослідження генези міжнародних норм і принципів покарання неповнолітніх дозволило виділити основні положення правового стану дитини у сучасному світі та особливості її кримінально-правового захисту. До них віднесено: принцип заборони дискримінації; принцип визнання та забезпечення інтересів дитини; принцип сталого розвитку у забезпеченні захисту права на життя та вільний розвиток дитини; принцип справедливого поводження (с. 74).

Принциповими позиціями щодо індивідуалізації покарання у більшості країн світу є положення, що засновані на характеристиках, які відповідають базовим громадянським правам та свободам особи. Представляється, що до принципів призначення покарання відносяться: законність покарання; його гуманізм; справедливість; рівність; вина; призначення покарання окремо за кожен злочин і остаточно єдиного покарання, як основного, так і додаткового, за декілька злочинів і по декількох вироках (с. 71).

Значний інтерес викликає аналіз доктринальних положень, які стосуються загальних і спеціальних принципів та засад призначення покарання неповнолітнім, особливостей реалізації теоретичних концептів призначення покарання у судовій

практиці (підрозділ 2.1).

Авторка підкреслює необхідність формування багатокільовної системи кримінально-правового реагування на правопорушення неповнолітніх, серед яких бажано б було відокремити заходи соціального захисту, заходи безпеки, заходи реституції та компенсації. Пропонується, наприклад, розгляд можливостей застосування обмеження чи позбавлення можливостей користування електронними заходами зв'язку, спілкуванням у соціальних мережах, щодо осіб, винних у злочинах, що пов'язані із посяганням на інформаційну безпеку (с. 151-152).

Водночас слід підтримати позицію авторки щодо того, що визнаючи специфіку неповнолітнього суб'єкта кримінально-правових відносин, не можна зводити її тільки до пом'якшення покарання і встановлення додаткових пільг. Покарання повинне бути справедливим, тобто відповідати ступеню тяжкості злочину, особі винного та позиції потерпілої особи, що не слід ототожнювати з м'якістю (с. 109).

Теоретичне та практичне значення дисертаційної роботи Дослідження Т.І. Дмитришиної містить результати, які забезпечують розв'язання сукупності теоретичних та практичних питань, що виникають в сфері призначення покарання неповнолітнім. Викладені в ньому наукові положення є основою для проведення подальших досліджень, вдосконалення практики правозастосування, юридичної освіти в Україні. Пропозиції щодо вдосконалення законотворчої діяльності належним чином аргументовані й можуть бути втілені на практиці у виді відповідних доповідних записок.

Повнота викладу наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації, у авторефераті та опублікованих працях. Основні положення дисертації з достатньою повнотою викладені у 10 наукових працях, які відображають результати роботи здобувача, у тому числі 5 наукових публікаціях, із яких чотири – статті в наукових фахових виданнях України, одна – в іноземному виданні, чотири – тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Матеріали дисертаційного дослідження належним чином апробовано. Зміст

поданого автореферату дисертації в цілому відповідає змістові самої дисертації.

Викладення змісту дисертації в авторефераті є цілісним, загалом позбавленим однобічних висновків та таким, що відповідає вимогам МОН до оформлення авторефератів дисертацій.

Рекомендації щодо використання одержаних автором дисертації результатів. Виходячи з викладеного вище, вважаємо, що використання одержаних автором дисертації результатів може бути здійснено нею шляхом підготування навчального посібника за темою дослідження, та направлення відповідних аналітичних оглядів у Верховну Раду України.

Позитивно оцінюючи науково-теоретичну і практичну значимість дисертаційного дослідження Т.І. Дмитришиної, його наукову новизну та можливість використання пропозицій і рекомендацій дисертантки для вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування, необхідно зазначити, що дисертаційна робота не позбавлена окремих вад, ряд положень мають спірний характер чи викликають зауваження, які вимагають додаткової аргументації в процесі захисту.

Перше. З огляду на системоутворюючий контекст роботи, який утворений концептами права на помилку, дуалістичністю положення неповнолітнього та мінімізації карального впливу на неповнолітнього делінквента, виникає питання: чому авторка не звертається до статусу дитини у конфлікті з кримінальним законом (ювенального кримінально-правового статусу)? Адже саме через цей статус як динамічну систему гарантованих суспільством і державою суб'єктивних юридичних прав, обов'язків і відповідальності особливого суб'єкта права – дитини (Н.М. Крестовська), можна було б комплексно розглянути ювенальну кримінально-правову правоздатність, дієздатність та деліктоздатність в їх динаміці; характер відносин між дитиною-делінквентом та державою у сфері кримінального права; природні та позитивні права і свободи дитини; обов'язки та відповідальність дитини за вчинення кримінального правопорушення; суспільні та державні гарантії реалізації прав і

обов'язків дитини тощо. На наш погляд, обрані авторкою концепти органічно вбудовуються у феномен статусу дитини у конфлікті з кримінальним законом (ювенального кримінально-правового статусу).

Друге. Авторка вказує, що неповнолітні мають право на помилку (с. 55). Проте можливо було б відобразити позиції, які стосуються права на помилку нормативно? Зокрема, авторка пропонує включити до КК статтю *«Завдання кримінальної відповідальності неповнолітніх»*, де відокремити такі завдання як: *відповідність заходів кримінального примусу віку та соціальній зрілості неповнолітніх; обмеження застосування покарання у вигляді позбавлення волі та пріоритет застосування примусових заходів виховного характеру з метою розвитку особистості; виховання та інтеграція особистості неповнолітнього у суспільство; попередження злочинів неповнолітніх*. Можливо, є необхідність долучити і врахування права на помилку у якості одного із завдань кримінальної відповідальності неповнолітніх, хоча, вважаю, термін «завдання відповідальності» потребує редагування. Бажано було б заслухати позицію авторки з цього приводу в процесі захисту.

Третє. В літературі при розгляді питань гуманізації покарання неповнолітніх висловлювалися пропозиції щодо розширення видів примусових заходів виховного характеру за рахунок поміщення в прийомну (патронажну) сім'ю (фостерну сім'ю), призначення судового вихователя, медіацію, пробацію; більш широке застосовування заходів медичного характеру. На жаль, в роботі ці питання розглянуто не було. Між тим це цілий пласт проблеми подальшої гуманізації відповідальності неповнолітніх. Доповнюючи це відмітимо, що в Законі України «Про пробацію» від 5.02.2015 р., хоча ювенальна пробація не зазначена як окремий різновид, у якості принципів пробаційної роботи названо принципи справедливості; законності; невідворотності виконання покарань; дотримання прав і свобод людини і громадянина; поваги до людської гідності; рівності перед законом; диференційованого та індивідуального підходу; конфіденційності; неупередженості;

взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами. Деякі з них розглянуто авторкою, Деякі потребують пояснення в процесі захисту.

Четверте. У запропонованій авторкою моделі системи покарань неповнолітнім у новій редакції ст. 98 КК України відсутня характеристика додаткових покарань для неповнолітніх. Чи це значить, що авторка вважає неможливим застосування додаткових покарань до неповнолітніх, чи додаткові покарання до неповнолітніх повинні застосовуватися за загальними правилами в рамках моделі, передбаченої ст. 52 КК України? Цей аспект потребує роз'яснення протягом прилюдного захисту.

П'яте. Авторка пише (с. 48), що визнані міжнародною спільнотою основи призначення покарання неповнолітніх є системою законодавчо закріплених прийомів та способів, принципів, правил та положень застосування кримінально-правових приписів щодо неповнолітнього делінквента. Встановлення заборони криміналізації статусних правопорушень (неналежна поведінка в школі, на вулиці, в інших громадських місцях; жебрацтво, жорстоке поводження, втеча з дому, захоплення азартними іграми) є нагальною необхідністю, що впливає із основних міжнародних положень. Поруч із тим, мережеве жорстоке поводження (тролінг, баллінг), маніпуляції свідомістю та поведінкою через мережеву комунікацію є своєрідною визитівкою сучасної молоді, що сприяє десоціалізації та веде до правового нігілізму, з одного боку, та до віктимізації, - з другого. Можливо, питання криміналізації статусних правопорушень доцільно переглядати, враховуючи особливості негативної соціалізації неповнолітніх та сучасні тенденції делінквентності дітей.

Висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку роботи, яка є самостійним завершеним комплексним дослідженням актуальної теми, має науково-теоретичне і практичне значення і містить наукові положення, які є новим вирішенням конкретного наукового завдання визнання концептуальних положень призначення покарання неповнолітнім сприяють удосконаленню чинного

законодавства, зокрема:

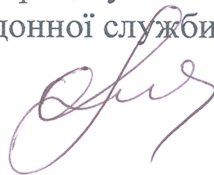
право на гідне поводження;

право на притягнення до відповідальності у менших обсягах, ніж дорослі;

право на реабілітацію та ресоціалізацію, які пов'язані із впевненістю у можливості зміни поведінки неповнолітніми правопорушниками.

Робота відповідає вимогам пунктів 9, 11 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, тому автор дисертації **«Призначення покарання неповнолітнім: концептуальні основи»** Дмитришина Тетяна Іванівна з урахуванням значущості проведеного дослідження й отриманих результатів заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право за результатами публічного захисту.

Офіційний опонент
професор кафедри кримінального права і процесу
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
д.ю.н., професор

Н.А. Орловська

Підпис Орловської Н.А. засвідчую -

Начальник відділення контролю
та документального забезпечення
О.М. Олошинець

17.12.2016 р.